
ELŐÍTÉLETEK

IRÁNYOK ÉS TENDENCIÁK AZ ELŐÍTÉLETEK KUTATÁSÁBAN

AZ ELŐÍTÉLET PROBLÉMÁJA EGYIK NAGY, klasszikus témája a társadalomtudományoknak, ezen belül elsősorban a szociológiának és a szociálpszichológiának. A huszadik század harmincas éveiktől kezdve tömegével láttak napvilágot – hosszú ideig csaknem kizárólag a Egyesült Államokban – azok az empirikus vizsgálatok, amelyek a különféle etnikai és kulturális kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök felmérését célozták. Az előítélet kérdése a második világháború után, főként pedig a hatvanas-hetvenes években került az európai szociálpszichológusok figyelmének középpontjába.

Az előítéletek kialakulására, működés módjára és hatására vonatkozó elméleti és empirikus megközelítések szinte áttekinthetetlenül bonyolultak. Ebben a rövid és vázlatos áttekintésben csak a legfontosabb tendenciákat jelzem. Az előítéletek kutatásának mindenekelőtt két nagy, egymástól jól elkülöníthető szemléletmódját különböztethetjük meg. Az egyik, amelyet *normatívnak* vagy *értékelvűnek* nevezhetünk, az alábbi pozíciókkal jellemezhető.

– Bár természetesen vannak pozitív előítéletek (elfogultságok, egyéni idioszinkráziák) is, elsősorban a negatív, más személyekkel és csoportokkal szemben nyíltan vagy rejtetten ellenséges, masszív előítéletekkel érdemes és kell foglalkozunk, mivel ezek az attitűdök társadalmilag relevánsak, a társadalmi együttélés, a szolidaritás akadályait képezik, és végső soron szemben állnak a demokrácia eszményeivel és gyakorlatával.

– Az előítéletek nem magából az emberi természetből, az ember eredendő, belső pszichikus adottságaiból fakadnak. A kora gyermekkori és későbbi szocializáció, a családi és iskolai nevelés, a szűkebb és tágabb társas közeg, a média, a domináns kultúra az, ami átörökíti őket az egyik nemzedékről a másikra. Ezek a külső hatások formálják a személyiségen belül is az előítéleteség érzelmi-motivációs és megismerési-gondolkodási alapjait.

– Nincsenek „ártatlan” vagy „ártalmatlan” előítéletek. A szavak tettekké válnak, nem maradnak következmények nélkül, az előítéleteket kifejezésre juttató emberek szándékaitól függetlenül is. Az előítéletet valló személyek többsége azonban hajlamos arra, hogy – amennyiben a körülmények lehetővé teszik – verbálisan ki-

fejezésre jutó ellenséges attitűdjeiket mások elkerülésében, diszkriminációjában, sőt üldözésében, az „idegenekkel” szembeni erőszakos cselekedetekben, terrorban érvényesítsék. Gordon W. Allportnak Az *előítélet* című, eredetileg 1954-ben megjelent művében (*Allport 1977*) híressé vált „fokozatossági” modellje szerint az előítéletesség öt egymásra épülő fokozata különböztethető meg: 1) szóbeli előítéletesség; 2) elkerülés; 3) hátrányos megkülönböztetés, elkülönítés, kirekesztés, 4) fizikai agresszió; 5) üldözés és kiirtás.

Az előítéletek, ha nem is teljesen kiküszöbölhetők a társadalom életéből (vannak kőkeményen rögzült, makacsul újratermelődő előítéletek), hosszabb távon mérsékelhetők – oktatás, nevelés, felvilágosítás, ha pedig szükséges, akár jogi eszközök, törvényi szankciók révén. Az egymás iránt ellenséges érzületeket tápláló csoportok közötti kontaktus és együttműködés mérséklő hatással lehet az előítéletekre.

A leíró megközelítések ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy

– az előítélet nem értéktartalmú kifejezés, elvileg, pszichikus mechanizmusaitak tekintve nincs különbség „pozitív” és „negatív” előítélet között. Tárgyak vagy emberek bármilyen csoportjai előítélet tárgyát képezhetik, a spenót vagy a disznóhús éppúgy, mint a drogfogyasztók, a gazdagok, a fogyatékosok, a művészek, a sikeresek, a sikertelenek, a katolikusok, a romák, a franciák, a japánok, vagy akár egy kitalált etnikum, a „pirézek”.¹

– Az előzetes ítéletalkotás az ember psziché működésének sajátosságaiból következik (ami természetesen nem jelenti azt, hogy a társadalmi körülményeknek és befolyásoknak ne lennének lényeges szerepük az előítéletek kialakulásában és konkrét megjelenési módjaikban).

– Bár az attitűdök sok esetben valóban cselekvéshez vezethetnek, ez a kapcsolat sokkal bonyolultabb, az előítéleteknek önmagukban csekély a prediktív értéke; a cselekvést egészen más törvényszerűségek irányítják.

– Az előítéletek nem küszöbölhetők ki a társadalom életéből. Bár mérséklésükre, hatásuk csökkentésére természetesen törekedni kell, ez nem elsősorban a kutatók, hanem a politikusok, nevelők, média-szakemberek feladata.

A normatív vagy értékelvű és a leíró elméletek megkülönböztetése természetesen nem abszolút, inkább csak ideáltípusokról van szó. Gyakran csupán hangsúlybeli különbségek választják el az egyes megközelítéseket. Mégis, azt mondhatjuk, hogy a huszadik század közepén született, klasszikus elméleteket erőteljes normativitás jellemezte, míg az újabbakban inkább a deskriptív szempont dominál. Ilyen klasszikus elmélet *Adornónak és munkatársainak* a tekintélyelvű személyiségről alkotott teóriája (1950), illetve és Gordon W. Allport sokoldalú elemzése az előítéletről (*Allport 1977*). Mindkettő határozottan értékelvű, és szorosan kapcsolódik azokhoz a történelmi eseményekhez és társadalmi átalakulásokhoz, amelyek a huszadik század derekán zajlottak le. Adornóék – az európai fasiszmus és nácizmus pusztításai, a holokauszt tapasztalatai alapján – az amerikai demokráciát is fenyegető, potenciálisan fasiszta személyiség típus lényegi tulajdonságait tárták fel,

¹ Lásd Dencső Blanka és Sik Endre tanulmányát a jelen számban.

míg Allport az amerikai bigott konzervativizmus, a McCarthy szenátor nevéhez fűződő kommunistaellenes hisztéria és a szélsőjobb oldali propaganda légkörében adott elméleti és empirikus alátámasztást a polgárjogi küzdelmeknek és a liberális demokrácia híveinek.

Mindkét elmélet középpontjában a projekció vagy *bűnbakképzés* közismert mechanizmusa áll. Míg azonban Adornóék a bűnbakképzés pszichodinamikai, *motivációs* hátterét hangsúlyozzák, Allport soktényezős modelljében kiemelkedő szerepet jut a megismerési folyamatoknak, így a percepciónak és a gondolkodásnak. „Az előítélet – írja – csak visszatükrözi a személy általános gondolkodásmódját a világról, amelyben él” (*Allport 1977:263*).

Mind az Adorno-féle motivációs, mind pedig az Allport-féle kognitív hangsúlyú előítélet-elmélet *kontextualista*, amennyiben az előítéletességet nem eredendő pszichés adottságnak tekinti, hanem valamilyen módon interperszonális és csoportközi gyökereit, beágyazottságát tartja szem előtt. A tekintélyelvű személyiség elmélete – fő forrása, a freudi személyiségelmélet intrapszichikus determinizmusától eltérően – a társadalmi tényezők meghatározó szerepét hangsúlyozza, feltételezve, hogy ezek a tényezők már a *kora gyermekkorban* beépülnek a személyiségbe, főként a családban által közvetített társadalmi tekintélyelvűség represszív hatásai révén, mintegy predispozíciókat képeznek a későbbi bűnbakkereséshez. Allport ezzel szemben az interperszonális és csoportközi viszonyok, a *társadalmi dinamika* folyamatosan érvényesülő hatását emeli ki; éppen az eme viszonyok észlelése és a közöttük való eligazodási törekvések során kialakuló sztereotípiákkal magyarázza a bűnbakkereső előítéletesség létrejöttét.

A klasszikus elméleteket tehát elsősorban a normatív megközelítés és a kontextualitás (a társas, társadalmi és kulturális determinánsok szerepének hangsúlyozása) jellemezte. A normatív, értékszempontú szemléletet azonban a szociálpszichológia fő áramában egyre inkább a leíró, magukat értékmentesnek valló elméletek váltották fel. Adornóék tekintélyelvűség-konceptiója – éppen normatív kijelentései és pszichoanalitikus gyökerei miatt – heves viták kereszttüzébe került;² e viták nyomán, pedig az eredeti elmélet a „gondolkodási stílusok” kognitív tanává, a nyílt és a zárt (dogmatikus) gondolkodás megkülönböztetésévé szelődött (*Rokeach & Restle 1980*). A kognitív stílusok elmélete a maga eredeti formájában az intrapszichikus gyökerekre és folyamatokra tette a hangsúlyt, és egyik forrásává vált azoknak az elméleteknek, amelyek az előítéletes attitűdöket a személyen belüli kognitív információfeldolgozási folyamatokkal (észlelés, ítéletalkotás, döntés, emlékezés), valamint a kognitív egyensúlyra és konzisztenciára való törekvés szükségletével magyarázták.³

A kognitív megközelítések ugyanakkor újabb kontextualista dimenziót kaptak a hatvanas évektől kezdve a csoportközi viszonyokat feltérképező szociálpszichológiai elméletekben, így a csoportközi versengésre és együttműködésre, a csoportköz-

2 Lásd erről részletesebben: *Erős, 2001; Fábíán 1999*. A tekintélyelvűségről mint a pszichológiai tényezőket közvetítő változóról lásd *Fábíán és Erős, 1999*.

3 Lásd részletesebben: *Aronson, 2002; Csepeli, 1997*.

zi konfliktusokra és a társas összehasonlításra vonatkozó kutatásokban, amelyek nagymértékben hozzájárultak az előítéletek kialakulásának és működés módjának megértéséhez (*Deutsch 1998; Sherif 1998, Tajfel 1998*). E tekintetben kiemelkedő jelentőségre tettek szert a brit szociálpszichológiai iskolának, elsősorban Henri Tajfelnek és munkatársainak a hatvanas és hetvenes években végzett kutatásai. Tajfel az előítélet gyökereit a szociális kategorizáció jelenségére vezeti vissza, amely szerint „ha valamilyen csoportosítás folyamatos dimenzióban történik, akkor hajlamosak vagyunk az egymástól élesen elkülönülő csoportokba tartozó elemek közötti különbségeket az adott dimenzióban eltúlozni, s ha az elemek csoporton belüli különbségeiről van szó, akkor minimálisra csökkenteni ezeket a különbségeket” (*Tajfel 1980:48*). A kategorizáció mindig megjelenik, ha csoportok kerülnek egymással interakcióba; még akkor is, ha a csoportok közötti különbségek esetlegesek vagy lényegtelenek („minimális csoport-paradigma”). Tajfel a kategorizációt elemi jelenségnek tartja, ugyanakkor az emberi megismerés autonómiáját, alapvetően társas jellegét hangsúlyozva elveti mindazokat a redukcionista (ösztönelvű, biológiai, evolúciós) megközelítéseket, amelyek az ember természetéből, állati múltjából származó indítékokból magyarázza a csoportközi ellenségesség és előítélet keletkezését. A szociális kategorizáció elmélete a csoportközi viszonyok kutatásának legfontosabb paradigmájává vált. A – zömében laboratóriumi kísérleteken alapuló – kutatások leíró jellegűek, de Tajfelnél és számos követőjénél igen erőteljesen normatív, társadalomkritikai hangsúllyal. Különösen figyelemreméltóak ebből a szempontból azok az elemzések, amelyek az előítéletek *önigazoló* jellegét, az én védelmét, identitás-megerősítő funkcióját és az erre épülő, cáfolhatatlannak tűnő társadalmi mítoszokat mutatják be (*Tajfel 1980*).

Míg az európai szociálpszichológiában az előítélet-kutatás tekintetében is meghatározóvá vált a szociális kategorizáció és – ehhez kapcsolódóan – a szociális identitás (*Turner 1998*) kontextualista felfogása, az Egyesült Államokban továbbra is domináns maradt az elsősorban a személyen belüli kognitív folyamatok, így az automatikus kategorizáció és a sztereotip információfeldolgozás jelenségének vizsgálata.⁴ A kognitív megközelítésekkel párhuzamosan, azokat kiegészítve és részben helyettesítve, újra megjelentek a motivációs elméletek, így például a társas motívumok tanulmányozása, vagy a „szociális dominancia” elmélete, amely szerint az embereket velük születetten eltérő szociálisdominancia-orientációval, „uralmi igényekkel”, rendelkeznek, ezekből a különbségekből vezethető le a társadalmi egyenlőtlenség, az elnyomás, az előítélet és a diszkrimináció (*Sidanius 2003*). Az evolúciós pszichológia mai divatja nevében feléledtek azok a – Tajfel által oly élesen elutasított – magyarázatok, amelyek szerint a specifikus csoportokkal szembeni specifikus előítéletek az emberiség a prehistorikus korszakban észlelt veszélyek, fenyegetések és a tőlük való félelmek továbbéléséből származnak. Mindezt tovább színezik azok a próbálkozások, amelyek az előítéletek keletkezésének idegrendszeri, neurofiziológiai alapjait kutatják (*Schaller, Park & Faulkner 2003*). Az ilyen és ha-

⁴ Lásd erről részletesebben *Hunyady – Lan Anh (szerk.), 2001; Fiske, 2003*.

sonló redukcionista törekvésekkel polemizál újabban a „rendszerigazolás elmélete” (*Jost 2003*), amely a sztereotípiák és előítéletek kutatását a kontextualista pólushoz közelítve társadalomkritikai hangsúlyt kap, amennyiben a sztereotipizálást olyan „hamis tudati” jelenségnek tartja, amely az adott társadalmi berendezkedés rejtett, észrevétlen legitimálásának eszközéül szolgál.

1. táblázat: Az előítélet-elméletek vázlatos áttekintése

	NORMATÍV	LEÍRÓ
KONTEXTUALISTA		
motivációs	A tekintélyelvűség elmélete (<i>Adorno</i>)	
kognitív	<i>Allport</i>	Csoportközi viszonyok, szociális kategorizáció (<i>Sherif, Festinger, Tajfel</i>)
INTRAPSZICHIKUS		
motivációs		Szociális dominancia (<i>Sidanius</i>), evolúciós elmé- letek, idegrendszeri feldolgozás
kognitív	Rendszerigazolás elmélete	Nyílt és zárt gondolkodás (<i>Rokeach</i>), kognitív in- formációfeldolgozás

Magyarországon – korábbi, úttörőnek számító kezdeményezések után – csak a rendszerváltás után indultak be azok a nagyobb szabású kérdőíves felmérések és más vizsgálódások, amelyek a magyar társadalomban uralkodó hagyományos és újabb keletű előítéletekről adnak képet.⁵ Az utóbbi években számos kutatási eredmény és elméleti reflexió született az előítéletek – Csepeli György találó kifejezésével „a megismerés szögesdrótjai” (*Csepeli 1986*) – témakörében. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a témakör kimerült volna; éppen ellenkezőleg, az eddig napvilágot látott vizsgálatok arra hívják fel a figyelmet, hogy az etnikai és kulturális előítéletek, megbélyegző sztereotípiák, a kisebbségek és a testükben megjelölt személyekkel és csoportokkal szembeni kirekesztő attitűdök és magatartásminták, a rasszizmus különféle megnyilvánulásai továbbra is szívósan jelen vannak a közgondolkodásban, szorosan összefonódva az intézményes diszkrimináció nyílt és rejtettebb formáival. Az *Educatio* jelen száma ugyancsak az előítéletek problémájával foglalkozik, abból kiindulva, hogy az előítéletek kialakulásának, hatásának és újratermelődésének – egyszersmind leküzdésének – egyik legfontosabb közege az iskola és a legtágabb értelemben vett nevelés. A szám összeállításánál arra törekedtünk, hogy minél szélesebb képet adjunk az előítéletesség megnyilvánulási terepeiről, „célcsoportjairól” – így az antiszemitizmus és a cigányellenesség hagyományos, „jól bevált”, ideológiailag kidolgozottabb előítélet-rendszereitől az idegenellenességig, a nemi sztereotípiáig és a homofóbiáig.⁶ A tanulmányok – melyeknek többsége újabb kutatási eredményeken és elméleti megfontolásokon alapul – jól tükrözik azt a módszertani és elméleti sokszínűséget, és amely napjaink előítélet-kutatásait jellemzik, nemzetközi szinten is.

⁵ Lásd erről részletesebben: *Erős, 2005*.

⁶ Lásd e számban Kovács András, Kovács Mónika, Takács Judit, Murányi István és Szabó Ildikó, valamint Dencső Blanka és Sik Endre tanulmányát.

– Újabb és újabb csoportok – „előítélet-tárgyak” – kerültek a vizsgálódások fókuszába: az etnikai-kulturális-, származási-, bőrszín-szempontból megkülönböztethető csoportokkal szembeni előítéletek mellett megjelentek és egyre nagyobb szerepet kaptak a kutatásokban a nőkkel, az eltérő szexuális szokásokkal, rendelkezőkkel, a testileg és/vagy lelkileg stigmatizált személyekkel, a hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetben lévőkkel szemben táplált negatív érzületek (lásd *Takács Judit* tanulmányát e kötetben, valamint *Kende 2002*).

– Az utóbbi években egyre inkább felmerült az az igény, hogy megismerjük a „másik oldalt” is: az előítéletekkel sújtott, súlyosan diszkriminált, állandó sztereotípiafenyegetésben élő emberek miként élik meg saját helyzetüket, milyen társadalmi tapasztalatokkal rendelkeznek. Napjainkban számos kutatás foglalkozik a kisebbségi, alárendelt helyzetben lévő egyének és csoportok identitás-problémáival (a „fenyegetett identitással”), illetve azzal, hogy milyen stratégiákat alakítanak ki helyzetük elfogadása vagy éppen megváltoztatása céljából. (Lásd e kötetben *Neményi Mária* tanulmányát, valamint *Breakwell 1983, 1986*.)

– Új értelmet kapott a „rasszizmus” kifejezés. Míg a hagyományos rasszizmus vélt vagy valódi biológiai, genetikai, antropológiai különbségekre alapozva sorolta az embereket „magasabb rendű” vagy „alacsonyabb rendű” csoportokra, napjaink rasszizmusa olyan általánosított idegengyűlölet, amely elsősorban a migránsok, bevándorlók, menekültek ellen irányul, függetlenül azok származásától vagy bőrszínétől is. Napjaink multikulturális társadalmaiban megjelent a társadalmi problémák „racializálása”, a munkaerőpiacról, az oktatásból, az egészségügyi és szociális ellátásból kiszorult vagy egyéb súlyos hátrányokat szenvedő emberek „fajként” való kezelése (*Kleipening & Hagendoorn 1993; Rattansi & Westwood 1994*).

– A nemzetközi szociálpszichológiai szakirodalomban manapság sokat foglalkoznak a „puhább”, „rejtettebb” előítéletekkel, amelyek az utóbbi években egyre inkább felváltottak a durva, verbálisan is kifejezésre jutó ellenséges attitűdöket. Ezeket sokkal nehezebb tetten érni, mivel a hagyományos kérdőívek és egyéb attitűd-vizsgáló eljárások nem tudják őket kimutatni. A „rejtett előítéletek” – alkalmazkodva a tolerancia általános normájához – sokszor nem annyira az ideológia, mint inkább a cselekvés (például elkerülő reakciók) szintjén mutatkoznak meg (*Banaji 2003; Brown 1998*).

– Egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az a törekvés, hogy az előítéletek és sztereotípiák vizsgálatát összekapcsoljuk a mindennapi életformák és szociális reprezentációk, kulturális kontextusok feltárásával, valamint a diszkriminációt megerősítő és megerősítő politikai intézményrendszer működésének tanulmányozásával. (A szociálpszichológiai és a szociológiai nézőpont eme összekapcsolását lásd *Murányi István* és *Szabó Ildikó*, valamint *Eröss Gábor* és *Gárdos Judit* tanulmányában).

Jelen számunk tanulmányai számos olyan kérdést vetnek fel, amely további empirikus kutatásokat és elméleti vizsgálódásokat tesz szükségessé. A szintézisnek talán még nem érkezett el az ideje, de a kutatások tanulságainak levonása egyre sürgetőbb lehet olyan körülmények között, amikor a társadalmi konfliktusok és csoportközi feszültségek kiéleződésének vagyunk tanúi.

IRODALOM

- ADORNO, FRENKEL-BRUNSWIK, LEVINSON & SANFORD (1950) *The Authoritarian Personality*. New York, Harper and Row.
- ALLPORT, GORDON W. (1957) *Az előítélet*. Budapest, Gondolat.
- ELLIOT ARONSON (2002) *A társaslény*. Budapest, KJK-Kerszöv.
- MAHZARIN BANAJI (2003) *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Budapest, Osiris.
- BREAKWELL, GLYNIS M. (1986) *Coping with threatened identities*. London, Methuen.
- BREAKWELL, GLYNIS M. (ed.) (1983) *Threatened identities*. London, Wiley.
- BROWN, RUPERT (1998) Régi és új előítéletek. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest, WJLKF – Új Mandátum, pp. 211–236.
- CSEPELI GYÖRGY (1986) A megismerés szögesdrótjai: Az előítélet. In: *A hétköznapi élet anatómiája*. Budapest, Kossuth, pp. 75–81.
- CSEPELI GYÖRGY (1997) *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- DEUTSCH, MORTON (1997) Az együttműködés és versengés hatása a csoportfolyamatokra. In: LENGYEL ZSUZSANNA (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, pp. 329–347.
- ERŐS FERENC (2001) *Analitikus szociálpszichológia*. Budapest, Új Mandátum.
- ERŐS FERENC (2005) Az előítélet-kutatás dilemmái. In: SZALAI JÚLIA & NEMÉNYI MÁRIA (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége – A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Budapest, Új Mandátum, pp. 353–374.
- ERŐS FERENC & FÁBIÁN ZOLTÁN (1999) Az etnikai előítéletek kialakulásáról: tekintélyelvűség és szociális környezet. *Educatio*, No. 2, pp. 233–247.
- FÁBIÁN ZOLTÁN (1999) *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum.
- FISKE, SUSAN T. (2003) Sztereotípa, előítélet és diszkrimináció két évszázad fordulóján: evolúció, kultúra, gondolkodás és agy. In: VÁRINÉ SZILÁGYI I. (szerk.): *Értékek az életben és a retorikában*. Budapest, Akadémiai, pp. 341–367.
- FISKE, SUSAN T. (2006) *Társas alapmotívumok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HUNYADY GYÖRGY & NGUYEN LUU LAN ANH (szerk.) (2001) *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- JOST, JOHN T. (2003) *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest, Osiris.
- KENDE ANNA (2002) „Sikertelen” testek, testükkel megjelölt csoportok. In: CSABAI MÁRTA ÉS ERŐS FERENC (szerk.): *Test-beszédek. Köznapis és hétköznapi diskurzusok a testről*. Budapest, Új Mandátum, pp. 150–186.
- KLEIPENING G. & HAGENDOORN, L. (1993) Forms of racism and the cumulative dimension of ethnic attitudes. *Social Psychology Quarterly*, 56, pp. 21–36.
- ROKEACH, MILTON (1960) *The Open and Closed Mind*, New York, Basic Books.
- ROKEACH, M. & RESTLE, F. (1980) A nyílt és a zárt gondolkodási rendszerek közötti alapvető különbségtévesztés. In: CSEPELI GYÖRGY (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, pp. 295–316.
- RATTANSI, ALI & SALLIE WESTWOOD (eds) (1994) *Racism, Modernity, and Identity on the Western Front*. Cambridge, Polity Press.
- M. SCHALLER, J. H. PARK & JASON FAULKNER (2003) Prehistoric dangers and contemporary prejudices. *European Review of Social Psychology*, No. 14, pp. 105–137.
- SHERIF, MUZAFER (1998) A főlerendelt célok szerepe a csoportközi viszonyok enyhítésében. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*, i. m., pp. 121–132
- SIDANIUS, J. & PRATTO, F. (2005) *A társadalmi dominancia: A társadalmi hierarchia és elnyomás csoportközi elmélete*. Budapest, Osiris.
- TAJFEL, HENRI (1998) Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*, i. m., pp. 132–141.
- TAJFEL, HENRI (1980) Az előítélet gyökerei: néhány megismeréssel kapcsolatos tényező. In: CSEPELI GYÖRGY (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. pp. 40–69.
- JOHN C. TURNER (1998) A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat. In: ERŐS FERENC (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*, i. m., pp. 330–359.